

# ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

**О.В. КИЇВЕЦЬ**

Кінець "холодної" війни не призвів, на жаль, до соціально-економічного прогресу людства. Він швидше поклав початок "холодному" миру. Відображенням цього стали розпад політичних систем та соціальна дестабілізація, як в країнах колишнього Варшавського договору, так і в світі. На сьогодні кожний п'ятий мешканець Землі знаходиться за межею бідності. І якщо стан справ не зміниться, то за життя одного покоління ця цифра збільшиться в 4 рази<sup>1</sup>.

На Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку у Копенгагені (1995 р.) було відмічено складне положення країн, що розвиваються, та країн, що знаходяться на перехідному етапі до ринкової економіки, до яких було віднесено і нашу державу. Їх борг країнам Заходу та кредитно-банківським установам загалом складає 1,4 трлн американських доларів. Ця сума удвічі більша, ніж 10 років тому.

Однією з головних ознак останніх 50 років є збройні конфлікти різної інтенсивності як внутрішні, так і зовнішні. За період з 1945 р. до сьогодні день у цих конфліктах загинуло 20 млн осіб. У період з 1988 до 1992 р. з 82 конфліктів — 79 були внутрішніми і носили, в основному, етнічний характер. Звідси і чисельні потоки біженців. За повідомленням Міжнародної організації з проблем міграції, контрабанда мігрантів найчастіше приносить прибутки не менші, ніж незаконна торгівля наркотиками.

Наведені вади суспільства є найсприятливішим середовищем для злочинності. Держави, до обов'язків яких входить організація боротьби зі злочинністю, вже не в змозі самостійно боротися з цим явищем, яке перетинає їх кордони. Вони вимушені співпрацювати і надавати одне одному правову допомогу у кримінальних справах. У такій складній ситуації є досить відчутні недоліки такої співпраці, серед них, зокрема, відсутність правової бази, що використовуються правопорушниками для вчинення та приховання слідів злочинів міжнародного характеру.

**Київець Олена Валеріївна** — ад'юнкт кафедри конституційного права Університету внутрішніх справ МВС України, старший лейтенант міліції.

Отже сучасний період розвитку злочинності у світі свідчить про зростання міжнародного фактора в її структурі. Лише в Берліні діє близько 100 експерно-імпорتنих компаній зі встановленими зв'язками з організованими злочинними синдикатами з країн СНД<sup>2</sup>. Характерними ознаками сучасної злочинності є:

- високий ступінь організованості;
- наявність міжнародних зв'язків;
- наявність значних фінансових ресурсів;
- розподіл сфер впливу;
- спеціалізація і кооперація.

Проблемі організації боротьби зі злочинністю у міжнародному масштабі приділяється посилена увага з боку міжнародних організацій та лідерів країн, зокрема Радою Європи та ООН. Надзвичайно велике значення для боротьби з незаконною торгівлею наркотичними та психотропними речовинами відіграє Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, прийнята 1988 р. Швидко розвивається співпраця в цій галузі і в межах СНД. У серпні 1992 р. усі держави-члени СНД, а також Грузія підписали Угоду про взаємодопомогу міністерств внутрішніх справ у сфері обміну інформацією, а вже в січні 1993 р. в Мінську країни Співдружності (крім Азербайджану) підписали Конвенцію про правову допомогу і правові відносини з цивільних, сімейних та кримінальних справ. Це питання неодноразово піднімали керівники багатьох держав. У виступі на розширеному засіданні Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президенті України Президент України Л.Д. Кучма зазначав: "Тими силами, засобами, які застосовуються зараз, злочинність неможливо взяти під контроль, а тим більше здолати"<sup>3</sup>.

Однією із проблем боротьби зі злочинністю міжнародного плану, вирішення якої дає можливість виробити єдиний підхід з боку різних країн, є уніфікація кримінального законодавства. Адже не існує єдиного підходу навіть до основоположного поняття кримінального права — злочину. Як відомо, у внутрішньодержавному кримінальному праві існує два підходи до визначення цього терміну — формальний та матеріальний. Формальний підхід застосовується здебільшого в англосаксонській системі права. У кримінальному праві Великої Британії взагалі не визначено поняття злочину. У ст. 64 Кримінально-правового Акта роз'яснюються лише такі терміни:

1. Злочин, за яким виноситься обвинувальний (*виправдовувальний*) вирок, означає злочин, вчинений дорослою, осудною особою, якщо ця справа не може бути розглянута інакше, ніж в судовому порядку.
2. Злочин, що переслідується в порядку сумарного провадження, означає злочин у випадку вчинення його дорослим, що підлягає розгляду лише у порядку сумарного провадження.
3. Злочин, що підлягає розгляду в судовому або іншому порядку, може означати злочин, вчинений дорослою особою, яка переслі-

дується в порядку сумарного провадження або з винесенням обвинувального (виправдовувального) вироку.

У статті 1 КК Швеції, законодавство якої відносять до континентальної системи права, зазначено, що "Злочином є акт, за яким слідують покарання, передбачене цим кодексом". У нашому ж законодавстві поняття злочину визначено так: "передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільний лад України, його політичні та економічні системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше, передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок". Однак, неможливо застосовувати кримінальне законодавство різних країн до злочинів міжнародного характеру. Тобто існує необхідність уніфікувати норми кримінального права різних країн. І передусім необхідно виробити уніфіковану форму міжнародних актів, в яких би не лише зазначалося вказувалося діяння, а й види покарань за ці діяння. Велику роль в організації та координації боротьби з міжнародною злочинністю відіграє Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол). У своїх деклараціях Інтерпол неодноразово закликає до створення "універсального кримінального законодавства", становлення "інтернаціональної кримінальної юрисдикції".

Цілком зрозуміло, що поняття "злочин", як і поняття "кримінальне право" мають насамперед внутрішньодержавне походження. Ними визначають найважкіші та небезпечніші для суспільства протиправні діяння. Однак, з розвитком міжнародного права, зокрема такої його складової частини як міжнародне кримінальне право, призвело до появи поняття "злочин" в дещо іншому аспекті — міжнародно-правовому. Але відсутність детермінації цього поняття дозволяє своєрідно тлумачити міжнародно-правові документи, як:

вчинення кримінальних караних діянь фізичними особами, що порушують інтереси кількох держав;

найбільш тяжкі правопорушення, вчинення яких тягне визначення держави як злочинної (наприклад, терористичною);

порушення певних міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, яких держави повинні дотримуватись при розробці і застосуванні норм внутрішнього права (наприклад, рекомендації стосовно смертної кари).

В працях вітчизняних юристів це питання ще не розкрито. Зокрема, І. Карпець вважає, що під поняттям організованої транснаціональної злочинності слід розуміти різні за ступенем суспільно небезпечні діяння двох видів: міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру, що є предметом регулювання міжнародного кримінального права.

Міжнародні — це лише ті злочини, що представляють собою найвищий ступінь небезпеки для мирних відносин між державами незалежно від соціально-економічної формації та державного устрою.

До них відносять тяжкі злочини проти людства, миру та безпеки народів (наприклад, геноцид, біоцид тощо). До злочинів міжнародного характеру відносять різного роду злочини, що представляють собою меншу небезпеку, ніж міжнародні і визначаються міжнародними актами. Вони заподіють шкоду нормальному міжнародному співробітництву держав, організацій та громадян<sup>4</sup>. Сьогодні найнебезпечнішим для міжнародного співробітництва такі види транснаціональних злочинів, які в основі мають організований характер:

- тероризм;
- незаконний обіг наркотичних засобів, зброї та військової техніки;
- викрадення радіактивних матеріалів;
- фальшивомонетництво;
- "відмивання" грошей;
- работоргівля у формі найму робочої сили;
- крадіжки автотранспорту;
- контрабанда людськими органами та тканинами;
- захоплення та угон повітряних та морських суден;
- торгівля жінками та дітьми.

Цей список не вичерпний, оскільки суспільно небезпечні діяння дедалі набувають міжнародного характеру.

Однак, якщо керуватися визначенням поняття транснаціональної злочинності, запропонованої І. Карпецем, то за обсягом воно збігається з поняттям злочину в міжнародному кримінальному праві, яке також включає в себе міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру. Проте, на нашу думку, ці поняття не можуть збігатись, оскільки до транснаціональних злочинів відносять передусім тероризм, незаконну торгівлю наркотиками, різного роду контрабанду, "відмивання брудних" грошей. Тобто, це ті злочини, які наукою міжнародного права віднесені до розряду злочинів міжнародного характеру. Відтак не всі види злочинів міжнародного характеру можна віднести до транснаціональних злочинів. Коли йдеться про ці два поняття, ми маємо на увазі злочини, які виходять за межі держави і з якими держава не в змозі боротися самостійно. Але тут є певні особливості. Транснаціональні злочини — це злочини, що насамперед вчинюються організованими групами і порушують інтереси двох або більше держав, з суб'єктивної сторони характеризуються лише прямим умислом. Тоді як злочини міжнародного характеру можуть бути вчинені як групою осіб, так і окремою особою, як з умислом (прямим чи побічним), так і без такого. З цього логічно зробити висновок, що транснаціональні злочини є складовою та невід'ємною частиною злочинів міжнародного характеру, які визначають його об'єктивну та суб'єктивну сторони.

Таким чином, ми з'ясували обсяг і зміст поняття злочину в міжнародному кримінальному праві. Воно містить: міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру, до складу яких входять транснаціональні злочини.

Як і будь-яке суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним правом, злочин в міжнародному праві має складові частини, тобто склад злочину. Цілком можливо, погодитися із думкою І. Карпеца, згідно з якою об'єктом таких злочинів не можуть виступати суспільні відносини, нормальне існування суспільства, його безпеки, а також закони, міжнародно-правові акти та інші правові акти, які охороняють міжнародний правопорядок. На нашу думку, основним об'єктом таких злочинів виступають все ж діючі міжнародно-правові акти (дво- або багатосторонні). Об'єктивна сторона цих видів злочинів характеризується дією, адже для того, щоб вчинити геноцид або пошкодити чи розірвати морський кабель необхідна дія. Особливістю об'єктивного складу є те, що місце вчинення злочину не завжди збігається з місцем настання шкідливих наслідків. Наприклад, фальшиві американські долари вироблялися на території Італії, розповсюджувались в ФРН, Франції, Литві та інших країнах колишнього СРСР, а економічну шкоду було заподіяно передусім США.

Досить цікаве питання про об'єктивний склад — безперечно суб'єктом міжнародних злочинів виступає держава. Однак, відповідальність за міжнародні злочини несуть агенти держави (їх ще називають представниками держави), тобто особи, які діють від імені держави або як фактичні агенти без законних повноважень. Суб'єктом же злочинів міжнародного характеру виступають осудні фізичні особи, які досягли певного віку. Однак, при вирішенні питання про вік кримінальної відповідальності може виникнути колізія між законодавствами різних країн, оскільки в них вік, з якого можливо притягати до кримінальної відповідальності визначається по-різному. Тому в загальній формі запропоновано настання відповідальності з 16 років, а за злочини, в яких суб'єктом виступає посадова особа, з повноліття. Як і при загальнокримінальних злочинах, при вчиненні злочинів міжнародного характеру може підніматись питання про спеціальний суб'єкт злочину, яким виступають особи, окремо виділені в міжнародно-правових актах: найомники, посадові особи та ін. Що стосується осудності, то як і при звичайних кримінальних злочинах, якщо є сумніви у психічній повноцінності, необхідний висновок лікарів-спеціалістів про психічний стан осіб, які вчинили злочини міжнародного характеру. Осудна чи неосудна особа вирішує суд з урахуванням думки експертів.

Досить спірним питанням в науці кримінального права є проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб. У міжнародному кримінальному праві це питання було вирішено однозначно: у вироку Нюрнберзького військового трибуналу злочинними організаціями визнано СС, СД, керівний склад нацистської Німеччини. Суб'єктивна сторона може бути як з умислом, так і без умислу, умисел — як прямий, так і побічний. Якщо йдеться про міжнародні злочини, то винс може характеризуватися лише прямим умислом. Теж стосується і транснаціональних злочинів. Однак, такий злочин, як, наприклад

розрив чи пошкодження підводного морського кабеля може бути вчинено як з умислом (прямим чи побічним), так і без умислу.

Виходячи з того, що під дію міжнародного кримінального права підпадають певні групи діянь, небезпечні для міжнародного спілкування, надзвичайно важливо визначити поняття злочину на міжнародному рівні. Оскільки від того, які правопорушення визнаватимуться злочинами, що заподіюють шкоду двом або більше державам, залежать форми та методи боротьби з ними, вихідні позиції для прийняття законодавчих актів усіма членами міжнародного співтовариства, вдосконалення національно законодавства.

Отже можна дійти висновку, що злочином у міжнародному кримінальному праві можуть визнаватись лише явища, надзвичайно небезпечні для існуючих мирних відносин та співпраці держав, і які заподіюють шкоду міждержавному спілкуванню та міждержавним інтересам, передбачені міжнародно-правовими актами.

Взагалі поняття злочину має бути закріплено офіційно в міжнародному кримінальному кодексі для того, щоб за вчинення протиправного діяння, передбаченого міжнародним правом наступала не лише відповідальність, яка зазначена у національних кримінально-правових нормах, а й — міжнародно-правова відповідальність. Однак, розробка та прийняття такого кодексу вимагає багато часу та зусиль. Ще у 1954 році за рішенням Генеральної Асамблеї ООН Комісія з питань міжнародного права розробила проект кодексу міжнародних злочинів. На черговій сесії у 1991 р. Комісія схвалила проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства в першому читанні. Тут йдеться тільки про певний вид правопорушень, які складають лише частину тих суспільно небезпечних явищ, що є предметом регулювання міжнародного кримінального права. Отже, досить нагальною постає необхідність у створенні документа, який вирішив би одну з найбільших проблем міжнародної охорони правопорядку — уніфікацію кримінального законодавства. Цілком очевидно, що норми, закріплені в Кодексі, не будуть обов'язковими для суверенної держави, але підписання міжнародного документа стане своєрідним вираженням ставлення даної країни до тих правопорушень, які виходять за межі державних кордонів.

<sup>1</sup> Див.: *Панов В.В.* "Международное уголовное право". М., 1997. С. 94.

<sup>2</sup> Див.: *Дорошенко А., Овсій І.* Транснаціональні злочинці // Юридичний вісник України. 1997. № 37.

<sup>3</sup> "Проти злочинності всією громадою". Виступ Президента України Л.Д. Кучми на розширеному засіданні Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України. Урядовий кур'єр. 1997. 18 лютого.

<sup>4</sup> Див.: *Проблемы борьбы с организованной транснациональной преступностью.* Законность. 1995. № 1.